

המקומות הקדושים במדינת ישראל – 1948-1967

דורון בר

בהרצאתי היום אני מבקש לעסוק בהתפתחות המקומות הקדושים היהודיים בתחומי מדינת ישראל, משנת 1948 עד 1967; מדובר בתקופה חשובה ביותר בתולדות ארץ ישראל ומדינת ישראל שלא זכתה עד כה למקום הראוי לה במחקר. במהלך תשע עשרה השנים שחלפו בין מלחמת העצמאות לבין מלחמת ששת הימים היתה ארץ ישראל מחולקת לשני מרחבים שלטוניים – בחלק הארי של השטח שלטה מדינת ישראל ואילו אזורי יהודה ושומרון נמצאו תחת שלטונה של הממלכה ההאשמית הירדנית. חלוקה זו יצרה מציאות גיאורפוליטית חדשה וחסרת תקדים במהלך ההיסטוריה של ארץ ישראל, שהשפיעה כמובן גם על העלייה לרגל ו"פיתוח" מערך המקומות הקדושים. חלוקת ארץ ישראל וקטיעת ההתפתחות ההיסטורית הרציפה של חבל ארץ זה הביאה לניתוק כפוי בין חלקים מאוכלוסיית ארץ ישראל לבין המקומות המקודשים לה אשר נותרו, לעתים, באזורים שהגישה אליהם היתה בלתי אפשרית. תופעה זו היתה נכונה לגבי האוכלוסייה הנוצרית והמוסלמית של ארץ ישראל, אך היתה בולטת בעיקר ביחס לתושבים היהודיים של הארץ. תוצאות המלחמה וחלוקת ארץ ישראל הביאו ליצירת מצב שרבים מן האתרים הקדושים היהודיים שיהודי ארץ ישראל והתפוצות עלו עליהם לרגל, כמו קבר רחל, מערת המכפלה או קבר שמואל הנביא, נותרו בחלקה הירדני של ארץ ישראל, בלתי נגישים ליהודים שחיו בחלקיה הישראליים והמערביים של הארץ. מציאות זו היתה בולטת במיוחד בירושלים, שם התרכזה האוכלוסייה היהודית בסיומ מלחמת העצמאות בחלקה המערבי של העיר, אך מרבית המקומות הקדושים היהודיים נותרו דווקא בחלקה המזרחי, מעבר לקו הגבול שהפריד בין שני חלקי העיר וללא יכולת של היהודים לגשת אליהם. יהודי ירושלים לא יכולים היו לפיכך להגיע אל הכותל המערבי, ל"מערת שמעון הצדיק"

* מאמר זה ברובו הוא על פי הרצאה שנישאה על ידי בערב עיון לזכרו של הרב ש"ז כהנא ועמידה להתפרסם במאמר בשם "Geographical Aspects in the Developments of the Jewish Holy Sites Map in the State of Israel during the 1950s", *Journal of Cultural Geography* (Forthcoming)

או ל"קברי המלכים", שהיו אך חלק ממערך רחב למדי של מקומות קדושים ושל אתרי עלייה לרגל קודם למלחמה.

הניתוק הכפוי בין האוכלוסיה היהודית של מדינת ישראל לבין רבים מן המקומות הקדושים הביא לעיצובה מחדש של מפת הקדושה היהודית במדינת ישראל לאחר שנת 1948. תהליך הפיתוח של המקומות הקדושים בא לידי ביטוי בדרכים שונות, שהעיקרית בהן היתה הבלטת קדושתם של מקומות שהיה להם מעמד משני קודם לחלוקת ארץ ישראל. במהלך תשע עשרה השנים שארץ ישראל היתה מחולקת, זכו אתרים קדושים כמו קבר דוד בהר ציון, "מערת אליהו" בחיפה, או "אשל אברהם" בבאר שבע, להבלטה רבה והם היו במוקד הפעילות של משרד הדתות הישראלי. מקומות אלו היו ידועים גם קודם למלחמה כחלק ממערך נרחב למדי של מקומות קדושים יהודיים, אך לאחר המלחמה, בשל ייחודם הגיאוגרפי, הם היו למקומות הקדושים הכולטים ביותר בתחומה של מדינת ישראל.

מנכ"ל משרד הדתות בתקופה זו, ד"ר ש"ז כהנא, שלזכרו מוקדש ערב זה, היה מעורב אישית בפיתוח המקומות הקדושים היהודיים במדינת ישראל, והוא שהביא בפעילות זו לשינוי מהותי במפת העלייה לרגל. קשה להגזים במרכזיות פעילותו של ד"ר כהנא בעניין זה שהרי הוא, הן כחלק מתפקידו כמנכ"ל משרד הדתות משך תקופה ארוכה והן כיושב ראש של ועדות רבות שיזם את הקמתן, למשל "האגודה למען המקומות הקדושים" או "ועדת הר ציון", יצר ועיצב כמו ידיו את מפת המקומות הקדושים במדינת ישראל. מעניין כי למרות שכתב על עצמו כי לא האמין כי יעסוק ב"שטויות של פולקלור" ולא בנושאים של הווי, מיסטיקה וקבלה, הרי עוד במהלך 1948, לאחר מינויו לתפקיד הרשמי במשרד הדתות, החל להיגרר לטיפול במקומות הקדושים ובהווי שלהם, ועשה רבות לאורך כל שנות פעילותו לפיתוחם הפיסי של אתרי העלייה לרגל ולקיבוע מעמדם בציבור.

כדאי לזכור כי אך מיעוט יחסי מבין המקומות הקדושים היהודיים שפותחו בתחומי מדינת ישראל לאחר שנת 1948 היו בבעלות יהודית עוד קודם להקמת מדינת ישראל – החזקה על מקומות אלו הושגה בדרך כלל במהלך המאה התשע עשרה, אם ברכישה, אם בפעילות יהודית במקומות אלו. מסיבה זו היו האתרים האלו בעלי אופי ממוסד יותר ובעלי מעמד מרכזי וחשוב; לאחר מלחמת העצמאות הם זכו להבלטה רבה בפעילות משרד הדתות הישראלי.

בחלקה הצפוני של מדינת ישראל בולטים מספר אתרים יהודיים שהעלייה לרגל אליהם נמשכה זה דורות רבים ושהבעלות עליהם הושגה עוד קודם לקום מדינת ישראל. דוגמה בולטת לתופעה זו הוא קבר ר' שמעון בר יוחאי, בסמוך למירון, אשר משך אליו עולי רגל יהודיים זה דורות רבים. לאחר קום מדינת ישראל התפתחה העלייה לרגל

השנתית אל הקבר לאירוע המוני שמשך אליו אלפי מאמינים. מקום קדוש זה הפך מיד לאחר קום מדינת ישראל לאתר העלייה לרגל השני בחשיבותו בתחומי המדינה (לאחר קבר דוד בירושלים, שבו ארון בהמשך), והעלייה לרגל אליו היתה למבצע משולב של גורמים שונים במדינת ישראל ובעיקר של אנשי משרד הדתות הישראלי. בשנה האחרונה הגיעו לחגיגות במקום כ-300,000 אלף עולי רגל אך כבר בשנות החמישים, כך מדווחים העיתונים, היו מגיעים אל המקום בצורה סדירה, מדי שנה, עשרות אלפים של מאמינים ופעילות זו נעשתה בחסותו של משרד הדתות. גם בעיר טבריה, לחופה של הכינרת, היו מספר מקומות קדושים שיהודי העיר החזיקו זה דורות רבים, ומשרד הדתות נטל אותם לחסותו לאחר קום המדינה. המרכזיים ביניהם היו "קבר הרמב"ם" וקברו של ר' מאיר בעל הנס", שגם אותם פקדו יהודים משך כל השנה, אך בעיקר במהלך ההילולות השנתיות שגם אותן אירגן משרד הדתות. מערת "קברי הסנהדרין" בירושלים, מערה שנקברו בה על פי המסורת היהודית זקני הסנהדרין בימי הבית השני, היא דוגמה נוספת למיסוד תהליכים שרווחו עוד קודם להקמת המדינה. המערה נרכשה עוד בראשית המאה העשרים על ידי אחד מבני ירושלים, ולאחר קום המדינה היתה לאחד ממוקדי הפעילות החשובים ביותר של מחלקת המקומות הקדושים במשרד הדתות. מאחר שאנשי המשרד, וכן ד"ר כהנא, הוטרדו מאוד ממיעוט המקומות הקדושים היהודיים במערב ירושלים היה נושא רכישת המערה ופיתוחה חלק חשוב מנסיונותיהם להרחיב ולהעמיק את מערך העלייה לרגל בעיר. ואכן, בשנת 1957 דאג ד"ר כהנא לרכוש את המערה ולהעבירה לידי מדינת ישראל ולפיתוח פיסי שלה ושל הגן שמסביבה.

סוג נוסף של מקומות קדושים יהודיים שפותח לאחר שנת 1948, נפוץ הרכה יותר, היו אתרי קדושה שהוחזקו קודם למלחמה בידיהם של בני הדתות האחרות בארץ ישראל, בעיקר המוסלמים. אתרים אלו "יוהדו" לאחר המלחמה, והיו לאתרי עלייה לרגל של יהודי מדינת ישראל. גם לפני חלוקת הארץ נהגו יהודים לפקוד רבים ממקומות קדושים אלו, לדוגמה קבר דוד בירושלים או מערת אליהו בחיפה, אך החזקה על מקומות אלו, יש להדגיש, היתה נתונה בידי המוסלמים ורבים מהם היו הקדש מוסלמי. ליהודים הותר בדרך כלל הביקור במקומות קדושים אלו במועדים מסוימים ולרוב לאחר תשלום כסף. השינויים הפוליטיים, הצבאיים ובעיקר הדמוגרפיים הנרחבים, שהתחוללו בארץ ישראל בשנים 1947-1949, הביאו להתרוקנות אזורים שונים של הארץ מאוכלוסייתם הערבית ולהעברת רבים מן המקומות הקדושים הנוכחים לשלטונה של מדינת ישראל. במקרים רבים, כאשר המוסלמים והיהודים כאחד האמינו בקדושת הדמות הקדומה הקבורה במקום, נשמרה זהות המקום הקדוש גם לאחר 1948. כך היה לדוגמה במקרה של קבר דוד בהר ציון, שהיה קרוי בפי המוסלמים "נבי ראוד", ושימש מקום עלייה לרגל ומסגד זה דורות רבים. משפחת דג'אני המוסלמית, שהחזיקה את החזקה במקום, לא התירה לפני

1948 ביקור סדיר של יהודים במקום, ומסיבה זו היו תוצאות מלחמת העצמאות בהר ציון דרמטיות במיוחד והביאו לשינוי גדול במעמד הקבר. מיד לאחר המלחמה היה קבר דוד לאתר העלייה לרגל החשוב והמרכזי במדינת ישראל, ומסורות רבות שצוינו בעבר במקומות קדושים אחרים רוכזו בו. במקרים אחרים, לאחר 1948, הוחלפה זהות המקום הקדוש, המקומות "יהודו" וההקשר המוסלמי שלהם נמחק. כך לדוגמה פותח ביבנה בראשית שנות החמישים קבר רבן גמליאל, נשיא הסנהדרין היהודית. השינוי במעמד הקבר ופיתוחו קשורים בעיקר במתיישבים היהודיים החדשים, בני עדות המזרח, שהתגוררו עתה בחורבות הכפר הערבי הנטוש יבנה: אוכלוסיה מהגרת חדשה זו אימצה את קבר רבן גמליאל ודאגה לפיתוחו. כמו במקרים רבים אחרים, גם במקרה של יבנה, לא היתה המסורת היהודית משוללת יסוד, שהרי הכתובים היהודיים וספרות עולי הרגל מימי הביניים יודעים לספר על מסורת קדומה של עלייה לרגל אל המקום. יחד עם זאת, נראה כי בתקופות מאוחרות יותר, וסמוך למלחמת העצמאות, לא התקיימה מסורת פעילה של עלייה לרגל יהודית, ופיתוח האתר לאחר 1948 היה בעיקר תוצאה של יוזמה מקומית של תושבי היישוב.

חשוב להדגיש: מעורבות של העולים היהודיים מארצות ערב בפיתוח המקום היתה אך חלק מתהליך נרחב יותר שהתחולל במדינת ישראל במהלך שנות החמישים. הזדקקותם של העולים החדשים למקומות קדושים נגישים בקרבת מקומות מגוריהם הביאה להרחבת תהליך קידוש המרחב באזורים רבים של הארץ, שהעולים החדשים החליפו בהם את האוכלוסיה המוסלמית. מסיבה זו ניתן למצוא מלבד המקרה של קבר רבן גמליאל ביבנה עוד דוגמאות נוספות לתהליך שבמהלכו הוחיו מסורות קדומות של עלייה לרגל: בסמוך לכפר סבא יוהד כבר במהלך שנות החמישים נבי ימין והיה לקבר בנימין בן יעקב; בעיירה יהוד קודש קבר יהודה בן יעקב, ועל אם הדרך בין ירושלים לתל אביב, בסמוך לבית שמש ולמושבים שאוכלסו בשנות החמישים על ידי יהודים בני עדות המזרח, היה שיח' עריב לקבר שמשון, קבר שמוזוהה היום דווקא עם קבר דן בן יעקב. תופעות אלו התחוללו אפוא כבר במהלך שנות החמישים והן קשורות ללא ספק לריכוזי האוכלוסיה העולה באזורי הפריפריה של המדינה. דוגמה בולטת נוספת לתהליך זה ניתן למצוא בגליל, בעיקר הגליל העליון המזרחי, שם פותח לאחר שנת 1948 מערך נרחב של אתרי עלייה לרגל. רבים מן המקומות הקדושים היהודיים באזור זה, רבים מקברי התנאים והאמוראים, היו גם מקומות קדושים מוסלמיים שנמצאו בתוך (או בקרבת) הכפרים הערביים באזור. אמנם במהלך תקופת המנדט פעלו באזור הגליל כמה אגודות ופרטים אשר הצליחו להביא לרכישת מספר אתרי יהודיים של עלייה לרגל, אך לאחר 1948 התרחב התהליך בצורה משמעותית והמקומות הקדושים רבים זוהו ונעשו נפוצים יותר ויותר.

סוג נוסף של מקומות קדושים אשר פותח על ידי משרד הדתות הישראלי לאחר שנת 1948 היו אתרים שנוצרו וקודשו במהלך שנות חלוקת הארץ, ולא היו קיימים קודם לכן. אתרים קדושים אלו היו חלק מנסיונותיו של ד"ר כהנא להרחיב ולהעמיק את מפת הקדושה במדינת ישראל, זאת באמצעות יצירת מוקדי קדושה באזורים ובמקומות שלא התקיימה בהם מסורת של קדושה יהודית קדומה. הזיהוי של האתרים האלו התבסס על חיבור בין מסורות כתובות קדומות, בעיקר תלמודיות, יחד עם אזכורים על ידי כתבי עולי רגל לבין מקומות שנתקדשו עתה. כחלק ממהלך זה פיתח משרד הדתות הישראלי לדוגמה את "מערת האריה" בירושלים, בחלקה המערבי של העיר, בלב בית הקברות המוסלמי של ממילא. המערה נקשרה להיסטוריה היהודית הקדומה של העיר, באמצעות טיפוח אגדה על אריה קרמון ששמר על גופת מגיני העיר היהודיים במערה זו. בצורה דומה הוצבו גם באר שבע ואילת על מפת הקדושה, כפי שאראה להלן, באמצעות פיתוח של מסורות קדושה ששייכו להן.

מלחמת העצמאות והשינויים הגיאוגרפיים הבולטים שיצרה הביאו, כאמור, לתוצאות מרחיקות לכת מבחינת מפת המקומות הקדושים היהודיים ולשינויים רבים בחשיבותם לעומת התקופה הקודמת. ירושלים שמרה אמנם על מקומה המרכזי ועל חשיבותה כעיר הקדושה ביותר במדינת ישראל, זאת בשל מעמדה הסימבולי ובאמצעות פיתוח מספר מצומצם של אתרים קדושים בחלקה המערבי של העיר; יחד עם זאת פותחו מספר אתרי קדושה באזורים נוספים של מדינת ישראל, והם הביאו לשינוי מהותי במפת הקדושה וליצירת מסלולי עלייה לרגל שונים מאלו שהיו נהוגים עד לתקופה הנודונה. אחד האזורים הבולטים ביותר מבחינה זו הוא הגליל, שפזורים בו, כאמור, עשרות רבות של קברים ששייכו במסורת היהודית לדמויות תלמודיות קמאיות, והם עשו אזור זה לאחד ממוקדי הקדושה במדינת ישראל.

הגליל העליון, שהיה מאוכלס לפני מלחמת העצמאות באוכלוסיה ערבית צפופה, נכלל לאחר המלחמה בתחומיה של המדינה העברית הצעירה. המקומות הקדושים בגליל, ששימשו בעבר את כלל אוכלוסיית האזור, מוסלמים ויהודים כאחד, עברו עתה תהליך של "ייחוד" ומשכו אליהם עולי רגל רבים. מערך העלייה לרגל פותח כתוצאה משילוב כוחות בין גורמים מקומיים – פרטיים, ואגודות שעסקו באיתור ופיתוח של המקומות הקדושים – לבין פעילות ממוסדת של משרד הדתות שדאג לגדר חלק מן המקומות הקדושים ולהציב עליהם מצבות ומכנים שונים. תוצאת תהליך זה היתה הבלטה משמעותית של קברי הצדיקים באזור הגליל במפת הקדושה הכללית של מדינת ישראל. מלבד פיתוח קברי הצדיקים בגליל ניסה משרד הדתות ליצור מוקדי קדושה באזורים אחרים של מדינת ישראל. כך לדוגמה שימשה מערת אליהו הנביא במבואות חיפה מרכז ארגוני של משרד הדתות בצפון מדינת ישראל, והיתה לאחד משלושת אתרי העלייה לרגל

החשובים בתחומי המדינה. המערה, שהיתה לפני שנת 1948 הקדש מוסלמי, עברה במהלך שנות החמישים תהליך נמרץ של "ייהוד", שנעשה בשילוב של גורמים מקומיים, בעיקר תושביה היהודיים של חיפה יחד עם גורמים ממסדיים כמו משרד הדתות. גם הדרך הראשית בין תל אביב לירושלים זכתה להבלטה רבה בפעילות משרד הדתות ומספר אתרי קדושה וזהו בצידה. כְּצד "קבר שמשון" ניתן לציין גם את "סלע החורבן", שד"ר כהנא היה אחראי לפיתוחו. ד"ר כהנא, בהסתמך על אגרות שרווחו כאזור, איתר בצד הדרך המובילה לירושלים סלע בולט ששויכה לו מסורת על חורבנה של ירושלים בשלהי ימי הבית השני והמקום היה לאתר עלייה לרגל חשוב, בעיקר לתושבי האזור ובעיקר לעולי תימן שהתגוררו במושבים הסמוכים. כדאי להזכיר כי בסמוך לסלע החורבן יוסדה גם "בקעת החורבן" – סלעים מן המקום נשלחו מדי שנה לקבר דוד ומילאו חלק מטקסי החורבן שהתנהלו בהר ציון בתשעה באב מדי שנה.

גם חלקה הדרומי של מדינת ישראל היה חלק ממסלול העלייה לרגל, שד"ר כהנא ניסה לעצב בשנות החמישים. למרות שאזור זה לא היה אף פעם חלק אינטגרלי ממפת הקדושה היהודית של ארץ ישראל עשה משרד הדתות נסיונות שונים להכלילו בכל זאת במפת המקומות הקדושים, זאת באמצעות פיתוח מקומות קדושים חדשים. כך לדוגמה ניטע בשנת 1949 במבואותיה של באר שבע "אשל אברהם", ומשנה זו הונהגה במקום עלייה לרגל מדי ט"ו בשבט, שכללה טקס נטיעות שנתי, כזכר לביקורו של אברהם בעיר הדרומית ונטיעת האשל על ידיו. בדומה לכך, גם באילת, בחלקה הדרומי ביותר של מדינת ישראל ובראש מפרץ אילת, ניסה ד"ר כהנא לעודד את העלייה לרגל. חג הפסח, מדי שנה, שימש הזדמנות לכינוס קהל רב על חופי ים סוף, ועולי הרגל ציינו במקום את מסורת יציאת מצרים וקראו את "שירת הים".

למרות שמשרד הדתות יזם, כאמור, פיתוח של אתרים קדושים באזורים רבים של מדינת ישראל, פעילותו בירושלים היתה הבולטת ביותר. חשיבותה של העיר וסמליותה הדריכו את משרד הדתות בפעילותו וחייבו אותו להתמודד עם המצב הקשה שנוצר לאחר חלוקת העיר בשנת 1949. לעובדה שירושלים היתה ענייה באתרים תיירותיים מושכי קהל, הצטרפה מציאות שמרבית האתרים הקדושים היהודיים נותרו בחלקה המזרחי והבלתי נגיש של העיר. תופעה זו חייבה את משרד הדתות לנקוט בפעולה משולבת, שהרגישה מחד-גיסא את חשיבותם של האתרים הקדושים היהודיים המעטים שנותרו בכל זאת בחלקה המערבי של העיר, ומאידך-גיסא הרגישה גם טיפוח ויצירה של מסורות קדושה יש מאין. מלבד קבר דוד, שהיה המקום הקדוש החשוב ביותר בתחומי מדינת ישראל, הובלטו אתרים קדושים אחרים כמו קברי הסנהדרין בצפונה של העיר או מערת האריה, בתוך בית הקברות המוסלמי של ממילא, אתרים שחשיבותם לפני חלוקת העיר היתה

מועטה יחסית. במהלך שנות החמישים זכו מקומות אלו, ובעיקר קבר דוד בהר ציון, לתשומת לב, פיתוח והשקעה ניכרת של זמן ומרץ מצד ד"ר כהנא.

אכן, נדמה כי מבין כל המקומות הקדושים שהזכרתי בהרצאתי הערב, היה קבר דוד בהר ציון, החשוב והקרוב ביותר לליבו של כהנא. מיד לאחר 1948, עוד במהלך המלחמה, החל ד"ר כהנא לעסוק בפיתוח הר ציון כמקום הקדוש החשוב ביותר במדינת ישראל. "ועדת הר ציון", שד"ר כהנא עמד בראשה, עסקה רבות בפיתוח המקום, בעיקר באמצעות פיתוח וטיפוח של מסורות וטקסים שונים שהיו נהוגים במקום מדי חג ומועד. מערכת החדרים מסביב לקבר דוד עצמו שימשה להצגת מוצגים שונים שנקשרו לבית דוד; מצפה הבית, בגג מבנה הקבר, שימש מקום תצפית לחלקה המזרחי והבלתי נגיש של העיר, ו"בבית העדות", בסמוך לקבר דוד, הוצגו מוצגים רבים מן המקומות הקדושים שנותרו מעבר לגבול. אחד האתרים החשובים ביותר שהתפתחו בהר ציון לאחר מלחמת העצמאות היה "מרתף השואה", גם הוא יוזמה של ד"ר כהנא. ייסודו של אתר זה של הנצחה לשואה קשור בתשמישי קדושה רבים שהחלו להגיע מאירופה החרבה לאחר קום המדינה ובצורך למצוא מקום שניתן היה לקבור בו את אפר קורבנות הנאצים. ד"ר כהנא איתר למטרה זו את אחד המבנים שניצבו בסמוך לקבר דוד, ויצר את אחד האתרים הראשונים להנצחת השואה במדינת ישראל, שהוקדש להנצחה מסורתית של השואה ושימש אבן שואבת לניצולי שואה רבים.

חשוב להדגיש כי פעילותו הנמרצת של ד"ר כהנא והשינויים שזים במקומות הקדושים זכו לביקורת נמרצת מצידם של חוגים שונים בציבוריות הישראלית. הביקורת נשמעה הן מצידם של חוגי האקדמיה, למשל מפרופ' ליבוכין, אשר קרא להר ציון ולקבר דוד "האשפה של דגיאני", על שם המשפחה המוסלמית אשר שמרה על המקום לפני 1948, והן מצד חוגים דתיים שונים אשר ביקרו את הדרך שהמרחב הקדוש במדינת ישראל פותח בה.

על ביקורת זו, למשל על ההערות שקיבל ד"ר כהנא ביחס לפיתוח מרתף השואה, הוא השיב כי "גם מן השמים שהקבר הזה [מרתף השואה] נמצא בידי ישראל במדינתו ובמקום קודשו. זהו נכס רוחני לזרנו ועוד יותר לדורות הבאים שהציבור עדיין איננו מעריכו כראוי".

אם אסכם את הדברים, אומר שרומה כי תהליך הפיתוח של המרחב המקודש בתחומי מדינת ישראל בשנות החמישים והשישים, שחלק ניכר ממנו הוא תוצאת יוזמותיו של ד"ר כהנא, מעיד על ניסיון נועז שלו ליצור מפה חלופית של ארץ ישראל ומדינת ישראל. על פני התשתית של מפת הגבורה הציונית שכללה את תל חי ומודיעין, על פני מפת ההתיישבות הציונית שכללה את רביבים וחניתה, על פני מפת הארכיאולוגיה היהודית שכללה את בית שערים ומצדה, ניסה ד"ר כהנא ליצור מפה נוספת שכללה קברי מלכים,

המקומות הקדושים במדינת ישראל

נביאים, תנאים ואמוראים, מפה שכללה פרשנות נוספת לגבי ההיסטוריה של ארץ ישראל ועם ישראל בארצו. במפה זו נכללו אפוא לא רק מקומות גבורה והירואיקה כמו יד מרדכי ונגבה, אלא גם אתרי קודש ועלייה לרגל כמו סלע החורבן ליד הרטוב, מערת האריה בירושלים או קברי הצדיקים בגליל. לא רק אתר המשוריינים בדרך לירושלים ייצג על פי תפישה זו את הגבורה שהוצגה עם קום המדינה אלא גם "מערת הצדיק", בקילומטר העשרים ושמונה בדרך לירושלים, בצד המשוריינים. ד"ר כהנא איתר מערה באזור שער הגיא שקרא לה "מערת הצדיק", שם על פי האגדה, הסתתרו אנשי השיירות שהיו בדרך לירושלים וניצלו בזכות השגחתו של צדיק המערה שהגן עליהם.

פתחתי את דברי בהדגשי את התוצאות מרחיקות הלכת של מלחמת העצמאות על מפת המקומות הקדושים, ואסיים אותם בהדגשת חשיבותה של מלחמת ששת הימים בעיצוב מפה זו. תוצאותיה של מלחמת ששת הימים והחזרה אל המקומות הקדושים במרחב מזרח ירושלים, יהודה ושומרון, הביאו כמובן לשינוי מכריע במפת המקומות הקדושים. קבר דוד בהר ציון, אשר היה, כאמור, המקום הקדוש המרכזי והחשוב ביותר בתחומי מדינת ישראל, איבד מייחודיותו וחזר להיות אחד משורה ארוכה של מקומות קדושים יהודיים במרחבה של ירושלים. אתרים כמו סלע החורבן, או אשל אברהם, נמחקו מעל המפה וקדושת הכותל המערבי, מערת המכפלה או קבר רחל הודגשה. לעומת זאת, קברי הצדיקים באזור הגליל, שד"ר כהנא ואנשיו יצרו את התשתית הדתית והפיסית לפיתוחם, זכו לעדנה והם נמצאים היום במוקד של אחד ממסלולי העלייה לרגל החשובים של עולי הרגל במדינת ישראל.